

УДК 159.937.53

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЧАСІ КОМБАТАНТІВ АНТИ-ТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ (АТО)

Ламаш І.В., к. психол. н.,
доцент кафедри соціології та психології
Харківський національний університет внутрішніх справ
Шатковська О.С., магістрант
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті висвітлено результати дослідження компетентності у часі комбатантів АТО. На основі теоретичного аналізу психологічного змісту цієї якості обґрунтована актуальність її дослідження на даній вибірці. В емпіричному дослідженні у курсантів-комбатантів АТО виявлено характерні деструкції сприйняття часу, що характеризуються недостатнім рівнем компетентності у часі. Обґрунтовано необхідність подальших досліджень цієї проблеми і розроблення програм психологічного супроводу в навчанні курсантів-комбатантів АТО з урахуванням специфіки темпоральних характеристик.

Ключові слова: комбатанти АТО, компетентність у часі, курсанти, сприйняття часу, темпоральні характеристики.

В статье представлены результаты исследования компетентности во времени комбатантов АТО. На основе теоретического анализа психологического содержания компетентности во времени обоснована актуальность ее исследования на данной выборке. В эмпирическом исследовании у курсантов-комбатантов АТО выявлены характерные деструкции восприятия времени, которые характеризуются недостаточном уровнем компетентности во времени. Обоснована необходимость дальнейших исследований этой проблемы и разработки программ психологического сопровождения в обучении курсантов-комбатантов АТО с учетом специфики темпоральных характеристик.

Ключевые слова: комбатанты АТО, компетентность во времени, курсанты, восприятие времени, темпоральные характеристики.

Shatkovska O.S., Lamash I.V. FEATURES OF COMPETENCE IN TIME OF ANTI-TERRORIST OPERATION (ATO) COMBATANTS

The article presents the results of the study of competence in time of ATO combatants. Based on the theoretical analysis of the psychological content in competence in time the relevance of the study in this sample is proved. In an empirical study of cadets – ATO combatants identified distinguishing destructions of the perception of time, which reveal in the insufficient level of competence in time. In the article substantiated the necessity of further studies of the problem and the specification of psychological support programs in the training of cadets – ATO combatants, taking into account the specificity of the temporal characteristics.

Key words: ATO combatants, cadets, competence in time, perception of time, temporal characteristics.

Постановка проблеми. Час є однією з найважливіших складових нашого життя, він пов'язує всі структури нашої реальності та є контекстом життєдіяльності людини. До його проблем звертались представники різних наукових течій та галузей. Разом із цим, аналізоване поняття має також і психологічне наповнення, яке є невіддільним від суб'єкта. Час є сполучною ланкою в образі світу і, одночасно, входить як складова в цей образ. Тому осмислення і дослідження часу як психологічного феномену виступають необхідними умовами кращого розуміння того, як формується і функціонує образ світу конкретного індивіда. Саме психологічний час суб'єкта, підкреслює В.І. Ковальов, визначає багато в чому його способи життєдіяльності [10, с. 217].

Дослідження темпорального сприйняття та організації часу особистості є однією з

найактуальніших проблем сучасної психології. З одного боку, високий темп життєдіяльності у світі висуває певні вимоги до організації суб'єктом індивідуального часу, а з другого – особливості процесу самореалізації людини тісно пов'язані з цією величиною.

У свідомості та діяльності особистості психологічний час відбиває динамічний зв'язок минулого, сьогодення та майбутнього та являє собою не тільки засіб структурування життя, але й форму психічної адаптації. З цим поняттям пов'язані цілісні уявлення про темпоральну перспективу, здатність регулювати власну поведіну та розуміти оточуючих, конструювати позитивні міжособистісні стосунки. Психологічні механізми переживання часу під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які є актуальними та значущими для суб'єкта, на-

дають об'єктивному часу психологічного, суб'єктивно забарвленого змісту, що зумовлює успішність адаптації як у зовнішньому, так і у внутрішньому контекстах.

О. Кузьміна, узагальнюючи результати наявних досліджень темпоральних характеристик особистості, визначає, що переживання критичних ситуацій змінює ставлення особи до минулого, сьогодення та майбутнього: може призводити до дезактуалізації сьогодення за слабких зв'язків минулого та майбутнього; зумовлює концепцію майбутнього; збіднює сприйняття людиною подієвості свого життєвого шляху, негативізує та звужує подальші перспективи [12].

Це підкреслює значущість вивчення психологічних аспектів організації часу у представників екстремальних професій (поліцейський, військовослужбовець, пожежний).

У контексті сучасної політичної ситуації в Україні проблеми переживання часу військовослужбовцями набули особливої актуальності в якості предмету психологічних досліджень. У бойових діях, що продовжуються в зоні АТО, беруть участь багато армійців, що має наслідком помітні зміни травматичного характеру у свідомості комбатантів.

Вивчення суб'єктивного часу в учасників АТО є надзвичайно важливим завданням, оскільки діяльність цієї категорії не тільки здійснюється в умовах вимушеної зміни способу життя та екстремальних умовах військової служби, а й вимагає актуалізації адаптаційних ресурсів та оптимізації темпоральних характеристик особистості після демобілізації, в умовах професійного навчання та діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Усі основні об'єкти, до вивчення яких звертається психологічна наука, є динамічними утвореннями, котрі розвиваються та змінюються у часі, що дозволяє умовно визначити його як «наскрізний» процес людського буття. Психологічний час відрізняється від хронологічного та уявляє собою багаторівневу систему. Біографічний масштаб переживання часу, усвідомлення суб'єктивної картини життєвого шляху, взаємозв'язки психологічного минулого, теперішнього і майбутнього включені до цієї системи та набувають індивідуального виразу у кожної людини.

На думку О. Кроніка та Є. Головахи, одиницями виміру реалізованого психологічного часу для індивіда є значимі події, які проявляються в його суб'єктивних оцінках ступеня впливу тієї чи іншої ситуації на життя в цілому [11]. Подія, як вважає Т. Карцева, є для людини «життєвою лише в

тому випадку, коли її звершення зачіпає центральні аспекти її особистості (її образ «Я», уявлення про себе), діючи на них руйнівно або змушуючи особистість змінювати їх. Якщо ж подія, що сталася, не торкається цих сфер, вона не є для особистості життєвою, незалежно від того, наскільки обтяжливо для людини її переживання» [8].

На думку В. Ділтея, в переживаннях людини час не має модусу минулого і майбутнього: особистість переживає своє минуле як актуальне сьогодення, радіє щасливим хвилинам її минулого, оплакує свої втрати. Подумки малюючи картини майбутнього життя, вона також засмучується або радіє з приводу уявних подій так, ніби вони відбуваються зараз, у неї на очах. Суб'єктивно зумовленим є і вибір модусу часу, а також компетентність у його вимірі, відповідно до якого індивід будує своє життя [4, с. 132].

А. Маслоу визначає компетентність у часі як ступінь правильності орієнтації людини в темпоральному просторі [18, с. 70]. Як підкреслює Н. Підбуцька, часова компетентність є характеристикою суб'єкта, що виявляється в організації його власної діяльності відповідно до часового простору і вимог, в адекватному уявленні про минуле, сучасне та майбутнє, що сприятиме самоактуалізації в будь-якій сфері діяльності [16].

А. Болотова розглядає «часову компетентність» як компонент комунікативної компетентності, яка, у свою чергу, є складовою професійної компетентності і полягає в «адекватності часового сприйняття (почуття часу) і навичках планування, у здатності раціонально розподіляти часові пріоритети та ліміти міжособистісного спілкування, не хтувати часом іншого в міжособистісних стосунках, дотримуватися принципів і правил часового менеджменту, включаючи вміння делегувати повноваження в соціальних комунікаціях» [2, с. 118].

Є. Андрієнко характеризує темпоральну компетентність як «здатність суб'єкта жити справжнім, відчувати нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, бачити своє життя цілісно» і розглядає її як найважливішу умову самоактуалізації та саморозвитку суб'єкта і досягнення соціальної та професійної зрілості [17, с. 52].

Л. Карамушка та Д. Куриця вбачають у персональній компетентності в часі ресурс подолання професійного стресу [7].

С. Бабатіна, на ґрунті аналізу наявних підходів до визначення компетентності у часі, резюмує, що така компетентність розуміється як сукупність знань і вмінь, пов'язаних з адекватною оцінкою одиниць часу; конструювання лімітів діяльності; відчуття та

адекватне сприйняття темпорального простору взаємодії; усвідомленість і впорядкування особистих цілей, їх узгодженість з цілями близьких людей чи організації; регулярне письмове планування власного часу; вміння делегувати; оптимальне співвідношення роботи та відпочинку; постійне вдосконалення навичок самоорганізації; наявність твердої волі, самоконтролю; точність встановлення часових витрат на конкретний вид діяльності; здатність оптимального конструювання в темпоральному просторі програм досягнення мети; уміння контролювати часовий графік виконання завдань [1, с. 13]. Дослідниця вважає, що формування часової компетентності є однією зі складових розвитку конструктивної форми темпоральності [1, с. 15].

І. Підручна констатує: «часова компетентність виступає інтегральною характеристикою, що визначає здатність людини будувати власну часову транспективу, конструктивно діяти в різних часових режимах у реальних ситуаціях життєдіяльності. Компетентність у часі – уміння конструювати проблему в часі, ставити реальні часові цілі; оптимально будувати взаємодію в часі, звужувати або розширювати часові рамки спілкування» [17, с. 52]. На думку авторки, часова компетентність є однією з провідних складових професійного вдосконалення.

О. Кінельова розглядає часову компетентність як складне системне утворення, котре визначає темпоральну концепцію суб'єкта, який переживає певну спрямованість часових перспектив та уявлень, формує картину життєвого шляху [9, с. 110-111].

Це зауваження є важливим для визначення напрямку нашого дослідження, підтвердженням чого стає висновок Н. Тарабріної та О. Миско, які вказують, що для ветеранів є характерним феномен «скороченої життєвої перспективи» [13].

Життєва або майбутня часова перспектива, на думку Ю. Норчука, характеризує здатність особистості діяти в сьогоденні у світлі передбачення порівняно віддалених майбутніх подій. Коли людина недостатньо пов'язує майбутні події з минулими і справжніми, виникає феномен «часової некомпетентності», який негативно позначається на ступені адаптованості особистості до конкретних умов життєдіяльності [15, с. 69-70]. У сенсі подолання людиною кризових та негативних станів, резюмує дослідник, життєві перспективи розглядаються як чинник розвитку особистості, оновлення її потенціалу [15, с. 5].

Отже, часова компетентність виступає як один із необхідних чинників інтегровано-

го стилю життя та конструктивної взаємодії особистості із життєвим середовищем. Повноцінно сформована, «збалансована»

(Ф. Зімбардо) життєва перспектива, що характеризується пластичністю і змінюється залежно від характеру ситуації та індивідуальних потреб і цінностей, є чинником, який зумовлює життєву стратегію, рівень соціальної успішності суб'єкта та потенціал розвитку особистості в майбутньому.

Деформація життєвої перспективи, та, в цілому, недостатня компетентність особистості у часі може виступати чинником дезадаптації комбатантів та стагнації їх особистісного та професійного розвитку.

Постановка завдання. На основі вищевикладеного було сформульовано мету нашого дослідження, яка полягає у встановленні особливостей компетентності у часі військовослужбовців-комбатантів АТО.

Об'єкт: компетентність у часі особистості.

Предмет: компетентність у часі військовослужбовців-комбатантів АТО.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні взяли участь 60 курсантів Харківського університету Повітряних Сил. Першу групу склали 30 курсантів-комбатантів АТО, у другу групу увійшли 30 курсантів, які не брали участь у воєнних діях.

У якості психодіагностичного інструментарію було використано шкалу «Компетентність у часі» [2, с. 222 - 223] – складову частину тесту самоактуалізації особистості (САТ), створеного на базі опитувальника особистісної орієнтації (POI) Е. Шострома. Тест включає 17 пунктів, кожен з яких представлений двома протилежними висловками. Надійність і достовірність результатів забезпечується використанням під час обробки отриманих результатів стандартних методів математичної статистики – кутового перетворення Фішера.

Результати дослідження особливості компетентності у часі учасників АТО представлені у таблиці 1.

Таблиця 1
Частота прояву рівнів компетентності у часі військовослужбовців-комбатантів АТО (%)

Компетентність у часі	1 група	2 група	φ	p
Високий рівень	13,3	3,3	1,48	-
Середній рівень	43,3	80	3,01	0,01
Низький рівень	43,3	13,3	2,67	0,01

У групі комбатантів АТО середній рівень компетентності у часі притаманний 43,3%,

низький – 43,3% досліджуваних, у групі курсантів, які не брали участі у воєнних діях, частота прояву середнього та низького рівнів склала 80% та 13,3%. У першій групі визначено вірогідне підвищення цих показників при $\varphi=3,01$, $p \leq 0,01$ та $\varphi=2,67$, $p \leq 0,01$). Щодо прояву високого рівня компетентності у часі, відмінностей між групами встановлено не було.

Таким чином, представники першої групи характеризуються більш дискретним сприйняттям власного життєвого шляху, вони схильні орієнтуватись тільки на майбутнє або лише на сьогоднішній день, тобто їх цілі не пов'язані з поточною діяльністю, а минулий досвід є недостатньо включеним у регуляцію поведінки. Це може породжувати тенденцію до уникання ситуацій, які вимагають жити «тут і зараз», зменшувати глибину усвідомлення сенсу та значущості власних дій та вчинків. П. Нікитенко знаходить пояснення цьому у специфіці професійної діяльності військовослужбовців, які перебували в зоні бойових дій, що впливає на подальше сприйняття не тільки часу, а й усього життя особистості [14, с. 86].

За результатами дослідження А. Ермолаєвої, обстеження осіб, які пережили стрес бойової обстановки, свідчить, що екстремальні умови, безпосередньо пов'язані з виконанням професійних завдань, викликають практично у всіх категорій військових фахівців специфічні порушення особистості різного рівня – від незначних ознак дезадаптації до патологічних психічних розладів [5].

Курсанти, які не брали участь у воєнних діях, характеризуються більшою здатністю жити «сучасним», тобто переживати момент у всій його повноті, а не просто як фатальний наслідок минулого чи підготовку до майбутнього «справжнього» життя. Для представників цієї групи більш притаманним є відчуття нерозривності минулого, сьогоднішнього і майбутнього, тобто здатність бачити життя цілісним, на відміну від комбатантів АТО. Отримані дані знаходять своє підтвердження у роботі Р. Кадирова та

Н. Кравцової: під час дослідження особливостей ставлення до часу у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, було виявлено, що у певної частки респондентів минуле і майбутнє інтегровані в сьогоднішній день, яке сприймається ними як наслідок минулого [6, с. 61].

Отже, отримані нами результати свідчать про специфіку компетентності у часі комбатантів АТО, що виявляє себе у певній недостатності її рівня.

Висновки з проведеного дослідження. Часова компетентність – це інтегральний

феномен, який характеризує особистість за ступенем володіння часом та може бути визначений через ефективність оцінювання внутрішньої та зовнішньої ситуації, а також застосування знань та вмінь для вирішення життєвих завдань, що забезпечує конструктивне володіння особистістю часом. Комбатанти АТО характеризуються певними деструкціями його сприйняття. Зокрема, у більшості з них виявлено низький та середній рівень компетентності у часі. Для цих досліджуваних вірогіднішою є орієнтація життєвих перспектив на негативне минуле або ідеалізоване майбутнє, що відбиває певні проблеми у прийнятті себе, у формуванні реалістичних цілей, пов'язаних із поточною діяльністю та наявною життєвою ситуацією, що може стати чинником стагнації у розвитку особистості та актуалізації її потенціалу.

Особливої значущості результати дослідження набувають, виходячи з того, що вони були отримані на вибірці курсантів вищого військового навчального закладу.

Професійний та особистісний розвиток у період навчання знаходиться в динамічних стосунках, і компетентність у часі є його конструктивною умовою. Теперішнє, в якому знаходиться центр часової перспективи суб'єкта, має наповнюватися сенсом завдяки зв'язкам між минулим та майбутнім – разом вони формують життєвий шлях особистості, утворюють психологічний простір її повноцінного існування.

У підготовці військових фахівців необхідно враховувати соціальні та політичні реалії в державі не тільки щодо змісту та спрямованості професійної підготовки, а й стосовно психологічного супроводження підготовки військовослужбовців у період війни, що вимагає подальших досліджень в означеному напрямку та специфікації відповідних психологічних програм, з урахуванням темпоральних характеристик курсантів, які брали участь у воєнних діях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабатіна С. Шляхи та засоби розвитку конструктивної форми темпоральності в студентському віці / С. Бабатіна // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2014. – № 47. – С. 5 - 15.
2. Болотова А. Психологія організації часу: навч. посіб. / Болотова А. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 254 с.
3. Головаха Е. Психологическое время личности / Е. Головаха, А. Кроник. – Киев: Наукова думка, 1984. – 208 с.
4. Дилтей В. Категории жизни / В. Дилтей // Вопросы философии, 1995. – № 10. – С. 129 – 134.

5. Ермолаева А. Психологические особенности личности военнослужащего – участника боевых действий / А. Ермолаева // Психологическая наука и образование. – 2013. – № 1. – С. 71 - 80.
6. Кадыров Р. Особенности отношения ко времени у профессиональных военнослужащих, принимавших участие в боевых действиях / Р. Кадыров, Н. Кравцова // Сибирский психологический журнал. – 2009. – С. 53 - 62.
7. Карамушка Л. Психологічні чинники професійного стресу у держслужбовців / Л. Карамушка, Д. Куриця // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: щокв. наук.-практ. журн. – 2013. – № 1. – С. 112 - 125.
8. Карцева Т. Понятие жизненного события в психологии / Т. Карцева // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь / Под ред. Л. Ломова. – М.: Наука, 1990. – С. 88 - 101.
9. Кинелёва О. Возрастные и гендерные особенности временной компетентности личности / О. Кинелёва // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2012. – № 17. – Вип. 9. – С. 105 - 114.
10. Ковалев В. Категория времени в психологии (личностный аспект) / В. Ковалев // Категории материалистической диалектики в психологии / Под ред. Л. Анциферовой. – М.: Наука, 1988. – С. 216 - 230.
11. Кроник А. Психологический возраст личности / А. Кроник, Е. Головаха // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. – № 5. – С. 57 - 65.
12. Кузьмина О. Ситуационный подход к исследованию компетентности во времени / О.В. Кузьмина // Вестник Удмуртского университета. – 2015. – № 3 - 2. – С. 26-33.
13. Миско Е. Особенности жизненной перспективы у ветеранов войны и ликвидаторов аварии на ЧАЭС // Е. Миско, Н. Тарабрина // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – №3. – С. 44 - 52.
14. Никитенко П. О некоторых характеристиках представлений о мире военного человека / П. Никитенко // Вестник Костромского гос. ун-та им. Н.А. Некрасова: Акмеология образования – 2011. – Т. 13. – № 3. – С. 85 – 88.
15. Норчук Ю. психологічні особливості становлення завчасної стійкості в контексті життєвих перспектив особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю. Норчук. – Одеса, 2016. – 179с.
16. Підбуцька Н. Особливості та предиктори часової компетентності студентів інженерно-технічних спеціальностей / Н. Підбуцька // Психологічні перспективи=Psychological Prospects. – 2015. – Вип. 26. – С. 242-251.
17. Підручна І. Психологічні особливості часової компетентності особистості / І. Підручна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2012. – № 49. – С. 49 - 52.